

ТЕОРІЯ ГЕГЕМОНІЇ А. ҐРАМШІ: ІДЕОЛОГІЧНО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ ТА ЛЕГІТИМАЦІЮ ПАНУВАННЯ

THE THEORY OF HEGEMONY BY A. GRAMSCI: THE IDEOLOGICAL AND CULTURAL DIMENSION OF THE STRUGGLE FOR POWER AND THE LEGITIMATION OF DOMINATION

Стаття присвячена ідейно-політичній спадщині відомого італійського мислителя та політика Антоніо Ґрамші (1891–1937 роки), чийі ідеї протягом уже багатьох десятиліть становлять науковий інтерес для дослідників, які працюють у різних галузях соціально-гуманітарного знання, від політології до теорії комунікації.

У центрі дослідження в рамках даної статті – теорія гегемонії А. Ґрамші, яку він розглядав як поєднання сили (економічного й політичного домінування) та згоди (культурного й ідеологічного лідерства) з боку влади чи претендента на неї, а також роль суб'єктивного чинника – масової свідомості та громадської думки – у суспільних процесах і трансформаціях, від ідеологічної підготовки революції до легітимації чинної влади. Підкреслюється, що А. Ґрамші представляв гегемонію як механізм легітимації влади панівного класу (або класу, що претендує на панівну роль) через громадянське суспільство, зокрема й системи освіти, засоби масової інформації, культурні установи, церкви тощо, і в цьому зв'язку особлива увага приділялася інтелігенції, яка має відіграти роль провідника гегемонії – з поділом її на «традиційну», що підтримує статус-кво гегемонії влади, та «органічну», яка має формувати класову свідомість революційного класу як прояв контргегемонії.

Усі ці бачення дозволяють не лише ставити питання про теорію гегемонії А. Ґрамші в рамках марксистського (неомарксистського) дискурсу, а й надати їй універсалізуючого значення в рамках політологічного аналізу влади та її взаємодії із громадянським суспільством, а також у рамках теорії громадської думки, де спільним місцем є уявлення про те, що сформована, зокрема й під зовнішнім впливом, громадська думка виступає вагомим джерелом вироблення колективної, зокрема масової соціально значущої поведінки, що представляється особливо актуальним у сучасну добу в реаліях інформаційного суспільства.

У зв'язку із цим автори статті наголошують на актуальності наукової спадщини А. Ґрамші як для теоретичного соціально-гуманітарного знання, так і для потреб практичного аналізу соціально-політичних процесів у XXI столітті.

Ключові слова: А. Ґрамші, «В'язничні зошити», гегемонія, інтелігенція, легітимність влади, громадянське суспільство, революція.

The article is devoted to the ideological and political legacy of the prominent Italian thinker and politician Antonio Gramsci (1891–1937), whose ideas have, for many decades, sparked scholarly interest among researchers working across various fields of social and humanitarian knowledge, from political science to communication theory.

The study focuses on Gramsci's theory of hegemony, which he conceptualized as a synthesis of force (economic and political domination) and consent (cultural and ideological leadership) exercised by the ruling power or an aspirant to it, alongside the role of the subjective factor – namely, mass consciousness and public opinion – in societal processes and transformations. These range from the ideological preparation of revolution to the legitimization of existing authority. It is emphasized that Gramsci viewed hegemony as a mechanism for legitimizing the power of the dominant class (or a class aspiring to dominance) through civil society, encompassing institutions such as education systems, media, cultural establishments, the church, and others. In this context, particular attention is given to the intelligentsia, which is tasked with serving as a conduit for hegemony. Gramsci distinguished between the “traditional” intelligentsia, which upholds the status quo of hegemonic power, and the “organic” intelligentsia, which fosters the class consciousness of the revolutionary class as an expression of counter-hegemony.

These perspectives enable the framing of Gramscian hegemony theory not only within the Marxist (or neo-Marxist) discourse but also endow it with a universalizing significance for political analyses of power and its interaction with civil society, as well as within the theory of public opinion. A common premise in the latter is the notion that public opinion, shaped in part by external influences, serves as a critical source for the development of collective, particularly mass, socially significant behavior – a point that appears especially pertinent in the contemporary era amid the realities of the information society.

In this regard, the authors of the article underscore the relevance of Gramsci's scholarly legacy both for theoretical social and humanitarian knowledge and for the practical analysis of socio-political processes in the 21st century.

Key words: A. Gramsci, “Prison Notebooks”, hegemony, intelligentsia, legitimacy of power, civil society, revolution.

УДК 316.2:[32:316.653] (450)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.71.10>

Фесенко А. М.

к.іст.н., доцент,
доцент кафедри соціології та політології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Чорна В. О.

к.соціол.н., доцент,
доцент кафедри соціології та політології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Бондарець Б. Б.

старший викладач кафедри соціології
та політології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка й актуалізація питання. Уже не перше десятиліття не спадає стійкий інтерес до творчої спадщини італійського мислителя та політичного діяча Антоніо Ґрамші (1891–1937 рр.). З 1950-х рр. творчість А. Ґрамші стає предметом наукових досліджень, його ідеї та концепції суттєво вплинули як на розвиток практично всіх напрямів соціально-гуманітарного знання загалом, так і на

конкретні теорії та школи, наприклад на ту ж Франкфуртську школу суспільних наук.

Натепер бібліографія робіт про А. Ґрамші на Заході налічує понад 20 000 досліджень, що дало змогу ЮНЕСКО назвати А. Ґрамші найвідомішим італійським есеїстом після Н. Макіавеллі [9, с. 3].

Окремо варто відзначити працю К. Хоара та Д. Н. Сміта [8], яку можна назвати класичною і яка

ознайомила із творчістю А.Грамші англомовний світ, дозволила вченим перейти від загальних алюзій до серйозного вивчення і аналізу його творів.

В Україні, загалом, дослідження творчості А.Грамші тільки починається. Значний внесок у дослідження наукової спадщини італійського мислителя зробив Р.Тиса, який здійснив перший переклад частини «В'язничних зошитів» українською [2], а також є автором низки праць, у яких досліджується наукова спадщина А.Грамші та «західний марксизм» загалом [4]. Заслугують на увагу наукові розвідки О.Кукарцева [3] та В.Артюха [1].

Метою статті є систематизація уявлень А.Грамші про гегемонію як систему влади, її легітимацію, зокрема й питання боротьби за «гегемонізацію» з боку революційних і владних політичних сил, відповідних суспільних класів.

Виклад результатів дослідження. Усю творчу спадщину А.Грамші можна поділити на три періоди. Його ранні статті, ще студентського періоду (Туринський університет), датуються 1913–1918 рр., у них вже починали формуватися зачатки майбутніх концепцій «В'язничних зошитів». Автор активно публікувався в таких популярних серед мас газетах суспільно-політичного спрямування, як *Grido del Popolo* («Голос народу»), *Avanti!* («Уперед!») [5, с. 27].

У 1913 р. А.Грамші вступив до лав Італійської соціалістичної партії. У цей же час формується коло читання, натхнення та критики А.Грамші, що включає спадщину Б.Кроче, А.Лабріолі, Дж.Джентіле, К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна, чиї ідейні позиції він інтерпретує, критикує, запозичує для осмислення та рефлексії, спростовує або з якими погоджується [6, с. 82].

Другий період інтелектуально-публікаційної діяльності А.Грамші припав на активну політичну діяльність, коли сам автор переходить від переважно теоретичної роботи до практики – з 1919 по 1926 рр. [10, с. 6]. Свої статті він публікував у журналі *Ordine Nuovo* («Новий порядок»); цей журнал став осередком формування ідейно-політичного ядра майбутньої Італійської комуністичної партії (далі – ІКП) під керівництвом А.Бордігі, П.Тольятті, У.Террачіні та самого А.Грамші.

Третій і останній період його творчості збігся з роками його тюремного ув'язнення фашистським режимом (1929–1935 рр.). Головним твором цих років і вершиною творчого життя мислителя стали так звані «В'язничні зошити». А.Грамші отримав дозвіл писати у в'язниці лише через три роки слідства й ув'язнення – у січні 1929 р., сам позначив зошит (перший запис) 8 лютого того ж року. Чотири зошити цілком присвячені перекладам, переклади трапляються також у 7-му та 9-му зошитах. Решта зошитів – збірні (різноматематичні) та спеціалізовані [9, с. 12]. Загалом він склав 33 зошити, які були написані з лютого 1929 р. по літо 1935 р. після чого останні два роки свого життя він провів у лікарні (до 1937 р.) й уже не міг повноцінно працювати [7, с. 15].

Звичайно, як і будь-який інтелектуальний феномен, творчість А.Грамші потрібно розглядати в історичному контексті. Тут варто насамперед наголосити на тому, що після Першої світової війни та соціалістичної революції в Росії перед європейськими інтелектуалами, які орієнтувалися на марксизм, постала низка проблем, насамперед теоретичного характеру, серед яких:

- класичний марксизм в особі його європейських інтерпретаторів не мав чітких пояснень успіху соціалістичної революції в Росії, що в соціально-економічному плані багато в чому (передусім щодо статусу пролетаріату) не відповідало умовам, сформульованим К.Марксом і Ф.Енгельсом для такого роду революцій;

- у Західній Європі, яка, навпаки, цим умовам відповідала та мала розвинутий, досить інтернаціоналізований робітничий рух, соціалістичні революції не мали успіху, проте виникло досить неочікуване та на той час ще незрозуміле для всіх лівих теоретиків явище фашизму.

Відповіді на ці питання нові теоретики марксизму намагалися шукати в соціокультурних і соціально-психологічних чинниках розвитку буржуазного суспільства, будувати більш складні теоретичні пояснення взаємодії визначальних для функціонування й розвитку суспільства в марксистському дискурсі «базису» і «надбудови» – для запобігання спокусливому для чималої кількості марксистів виробничо-економічному детермінізму, такий підхід пізніше став кваліфікуватися як неомарксистський. Ідеться не про ревізіонізм, як у соціал-демократів, що відійшли від головних положень марксизму як таких і відмовилися від революційної боротьби, а про реальну модернізацію вихідного марксистського вчення – саме для підвищення успішності революційної боротьби. Саме в цьому контексті творчість А.Грамші становить особливий інтерес.

Як уже було зазначено, А.Грамші починав свою політичну діяльність в Італійській соціалістичній партії, де займав ліві революційні ідейні позиції. Згодом він увійшов до «Революційної фракції непримиренних» та «Комуністичної фракції», нарешті, у 1920 р. став одним із лідерів новоствореної Італійської комуністичної партії, а також діячем Комуністичного інтернаціоналу. Після приходу до влади в Італії фашистів був одним з активних учасників політичної боротьби, депутатом парламенту та керівником парламентської групи комуністів. У 1926 р. його було заарештовано, у 1928 р. засуджено до тюремного ув'язнення. Перебуваючи у в'язниці, писав знамениті «В'язничні зошити», які й стали вершиною його творчості та теоретичної спадщини.

А.Грамші вважається самостійним теоретиком та інтерпретатором марксизму, що розвивав власне революційну течію марксизму на противагу соціал-демократичному «ревізіонізму».

Ядро його вчення – це теорія гегемонії / підриву гегемонії як складник теоретичних і практичних уявлень про:

- політичний режим буржуазної держави та його легітимність;
- громадську думку, культурну атмосферу в суспільстві та масову свідомість;
- підготовку революції та завоювання політичної влади комуністами.

Він відштовхувався від того, що для перемоги революції треба не лише розуміти закономірності розвитку виробничих відносин, закони політичної боротьби, а передусім працювати із громадською думкою та соціокультурними практиками населення, і цей чинник матиме вирішальне значення. Тоді в центрі уваги постає проблематика легітимності політичного режиму та всього суспільного владу в очах населення, підриву такої легітимності зусиллями революціонерів.

Гегемонія уявлялася А.Грамші як комплекс влади в суспільстві, яка перебуває в руках панівного класу, що базується на:

- 1) силі – матеріальній складовій частині, на економічному домінуванні й апараті примусу;
- 2) згоді – культурній та ідеологічній складовій частині, на духовному домінуванні й ідеологічному лідерстві, на легітимності [8].

Навіть більше, гегемонія передбачає не лише згоду, а й активну згоду – за якої громадяни прагнуть того, чого потребує й вимагає панівний клас.

Отже, А.Грамші зазначав, що гегемонія бере свій початок у «базисі», у відносинах власності. Але він досліджував не вплив «базису» на «надбудову», а навпаки – активну реакцію «надбудови» на «базис». Отже, спростовуючи спрощені погляди на відносини між «базисом» і «надбудовою», він стверджував, що єдність «базису» та «надбудови» установлюється саме в результаті завоювання гегемонії, а потім і державної влади визначеним класом у процесі одночасного руху «вшир» (установлення класових союзів на основі гегемонії як ідейного лідерства) і «вгору» (перехід від економічного рівня до політичного, від власне «базису» до власне «надбудови»). Установлювану таким способом єдність він називав «історичним блоком».

У підсумку, А.Грамші дав таке бачення держави та її влади на ґрунті гегемонії: «Держава – це вся сукупність практичної і теоретичної діяльності, за допомогою якої панівний клас виправдовує та утримує своє панування, за здобуття водночас активної згоди керованих» [8, с. 244].

Отже, гегемонія передбачає не тільки економічну та політичну перевагу, а й інтелектуальне та моральне лідерство, верховенство; натомість слабкість гегемонії в одному із цих напрямів веде до її неповноти, спосіб компенсації якої – диктатура. А по-справжньому панівним (гегемонійним) класом є або може стати той, який завойовує як політичне, так і ідейно-моральне лідерство, що виявиться спроможним на цій основі підпорядкувати інтереси інших класів власним. Це, як підкреслював А.Грамші, слушно і для буржуазії, і для її антипода – пролетаріату.

Гегемонія не є чимось раз і назавжди даним: якщо панівний клас як історичний суб'єкт втрачає моральне й інтелектуальне верховенство, то настає неминуча криза гегемонії, це передуює революції, за підсумками якої він змінюється іншим класом, здатним до нової гегемонії.

Отже, стратегія щодо влади будь-якого панівного (чи потенційно панівного) класу – це не максимізація насильства, а здобуття згоди підкорених, легітимація всього порядку, що існує.

Тут з боку А.Грамші розвивалося таке положення, висунуте ще К.Марксом і Ф.Енгельсом: «Думки панівного класу в кожному епоху є панівними думками. Це означає, що той клас, який являє собою панівну *матеріальну* силу суспільства, є водночас і його панівною *духовною* силою. Клас, що має у своєму розпорядженні засоби матеріального виробництва, має водночас і засоби духовного виробництва, тому думки тих, у кого немає засобів для духовного виробництва, опиняються в загальному підкоренні панівному класу» [13, с. 67]. Тут ідеться про опанування через гегемонію:

- 1) громадської думки, зокрема ідейного «клімату» у середовищі інтелігенції, яка виступає генератором і провідником суспільно значущих ідей;
- 2) масової свідомості, яка знаходить своє вираження у стереотипах мислення та практиках повсякденної соціальної поведінки широких мас.

Отже, сутність гегемонії як морального, інтелектуального та політичного панування в суспільстві в тому, що свідомість панівного класу, його світогляд, його ідеали сприймаються суспільством як справедливі, істинні, як «загальний здоровий глузд». Про це свого часу також писали К.Маркс і Ф.Енгельс: «Річ у тому, що будь-який новий клас, який ставить себе на місце класу, що панував до нього, уже для досягнення своєї мети змушений представити свій інтерес як загальний інтерес усіх членів суспільства», тобто зобразити свої думки «як єдино розумні, загальнозначущі» [13, с. 67–68].

Гегемонія здійснюється за допомогою інститутів громадянського суспільства – партії, профспілки, освітні та культурні установи, церква, ЗМІ тощо. А.Грамші вважав, що громадянське суспільство являє собою ідеологічну «надбудову», що є автономним елементом системи «надбудови» і відрізняється від таких її елементів, як політика та право. Перелічені інститути громадянського суспільства «заряджаються» певною ідеологією та настановами на її просування. У цьому контексті А.Грамші теоретично розмежував дві складові частини «надбудови»:

- 1) політичне суспільство, ядром якого є держава, – виконує функцію прямого панування;
- 2) громадянське суспільство, представлене такими інститутами, як спілки, партії, ЗМІ, церква, – виконує функцію гегемонії як духовної влади, управління світоглядом [8].

Через обидва елементи надбудови панівний клас і здійснює свою владу.

Панівна гегемонія спирається не лише на громадську думку, а йде глибше – працює на формування й контролювання процесів у «культурному ядрі» суспільства. «Культурне ядро» містить сукупність традицій, знань, досвіду, світоглядних уявлень і настанов, що сформувалися в суспільстві протягом історичного розвитку.

Гегемонія на цьому рівні формується не стільки відверто пропагандистськими зусиллями, скільки власне культурним впливом на думки людей: треба впливати на буденну свідомість, пересічні, «маленькі» думки середньої людини, найефективніший спосіб впливу – постійне повторення тих самих тверджень – щоб до них звикли, почали сприймати не розмови, а приймати їх на віру. Отже, технологія впливу така: а) малими порціями; б) численними повторами. Як писав А. Грамші, маси як такі не можуть засвоїти філософію інакше, ніж віру [8].

Отже, гегемонію / підлив гегемонії в цьому плані можна представити як технологію експансії духовної влади з більш поверхового рівня громадської думки на глибинний рівень масової свідомості й поведінки.

Та ж сама буржуазна система, проти якої й намагалися боротися комуністичні революціонери, яких представляв сам А. Грамші, має високу життєздатність, яка ґрунтується частіше не на матеріальних, а на ідеологічно-культурних чинниках, що її легітимізують. Як стверджують сучасні політологи, легітимність означає здатність системи породити та підтримувати віру народу в те, що її політичні інститути найбільшою мірою відповідають інтересам суспільства (С. Ліпсет) [12]; і принцип легітимності передбачає здатність державної влади створювати в населення віру та переконання в тому, що, незважаючи на всі промахи й недоліки, наявні політичні інститути є найкращими, ніж будь-які інші, які могли б бути встановлені та яким слід було б у результаті підкорятися (Х. Лінц) [11].

З позицій буржуазної гегемонії як системи панування підкорення, технології влади йдеться не тільки про монополію на інформаційний простір, а про «агресію на молекулярному рівні», де пересічна людина живе повсякденним життям та є членом малих груп, як-от: сім'я, шкільний клас чи студентська група, трудовий колектив, коло друзів і знайомих. Такі групи в соціальній психології уявляються як провідники соціального контролю, конформізму, навіть людина з навичками самостійного мислення, яка потрапляє під тиск групи, не зможе проявити в повному обсязі автономність своїх переконань, суджень чи вчинків, побоюючись ігнорування, осуду, ізоляції чи більш жорстких санкцій. І навпаки – демонстрування прийнятих шаблонів поведінки виявляється корисним у побутовому, кар'єрному й інших важливих для життя людини аспектах.

Якщо легітимізація є ментальним закріпленням панування через гегемонію, то, навпаки, делегітимізація – це шлях до руйнування не лише чинної

влади, а й наявного суспільно-політичного ладу саме тому, що вона підриває гегемонію. Цей процес як раз і супроводжує революційні переходи, є складником революційних ситуацій. Складником делегітимізації на соціокультурному рівні, на якому найбільш глибоко діє / руйнується «гегемонія» А. Грамші, є «аномія» – поняття, яким соціологи-класики Е. Дюркгейм і Р. Мертон позначали руйнування системи норм і цінностей у суспільстві – коли вони перестають спрацьовувати, перестають бути регуляторами поведінки.

Звідси одним із головних вимірів політичної боротьби для підготовки революції є саме боротьба за гегемонію – за вплив на громадську думку, через неї – на масову свідомість.

Зміцненням і відтворенням гегемонії опікується не тільки громадянське суспільство, але й держава (політичне суспільство). Хоча в основному це органи насильства (поліція, армія, суди), насильницькими діями держава аж ніяк не обмежується: вона виконує й виховну функцію, діє через переконання. Сила, яку демонструє держава та яку відчують громадяни, породжує не тільки страх, але й почуття покори, тобто пасивну згоду, іноді – повагу, прагнення бути на боці сильного.

У підсумку вимальовується боротьба «проектів гегемоній»:

- 1) між владою та революціонерами, що їй протистоять («гегемонія» та «контргегемонія»);
- 2) у середовищі самих революціонерів і взагалі опозиційних до влади сил (різні проекти «контргегемонії»).

Отже, гегемонія не має сприйматися як природний порядок речей, а навпаки, має бути визнана: а) штучною соціокультурною конструкцією; б) технологією ментального впливу та влади, які:

- треба вивчати для розуміння того, як їй можна протистояти;
- треба підривати, готуючи ґрунт для політичної революції;
- треба створювати як власний конкуруючий проект у боротьбі за громадський порядок денний, громадську думку й уми людей;
- треба підтримувати після власного приходу до влади як основне джерело легітимізації нової революційної влади та суспільного ладу, який будуватиметься.

Теорія гегемонії А. Грамші після публікації «Зошитів» становила інтерес не лише для адресатів його звернень – представників соціалістичного й комуністичного табору, пізніше теоретиків Франкфуртської школи (ліволібералів за своїми поглядами) і «нових лівих», але і для:

- політичних сил протилежного, консервативно-революційного табору, які також уявляли необхідність боротися за гегемонію;
- панівних еліт буржуазного суспільства, які розуміли необхідність збереження статус-кво на ґрунті управління громадською думкою та її «порядку денного», соціального контролю мас на рівні повсякденних соціальних практик.

Усе це набувало особливої актуальності в умовах активного формування індустріального масового суспільства й пізніше – інформаційного суспільства з його панівною роллю ЗМІ.

За А.Грамші, і у владі, і в революціонерів за творення гегемонії відповідає інтелектуальна еліта, інтелігенція. Верхівка інтелігенції – це ідеологи-теоретики, які формують інтелектуальний клімат у суспільстві. Вони виробляють ідеї, що дають можливість класу усвідомити себе, а потім і вийти за «економічно корпоративні» рамки й осмислити свої інтереси як такі, що деякою мірою збігаються з інтересами деяких інших класів і, нарешті, усього суспільства. Інші верстви інтелігенції як ідеологи-практики поширюють вироблені ідеї і практично організують даний клас і його зв'язки з іншими класами [8, с. 5–14].

До того ж:

1) на боці влади виступає «традиційна інтелігенція» – це та частина інтелігенції, яка помилково сприймає себе як окремий клас, а в реальності являє собою найманих працівників розумової праці на службі панівного класу;

2) на боці революції виступають «органічні інтелектуали» – це інтелігенція пригнобленого класу та його найактивніша частина.

Завдання «традиційної інтелігенції» – ідеологічно обґрунтовувати статус-кво та легітимізувати сам суспільний лад; натомість завдання «органічної інтелігенції» – вимагати змін суспільного ладу на користь трудящих класів [8, с. 6–7].

Органічним інтелектуалом може стати будь-який представник соціуму, безвідносно до свого класового походження, хто свідомо став на бік революції та віддав їй на службу свій інтелект, продукуючий цим інтелектом ідеологічно-культурний контент.

Отже, як підкреслював А.Грамші, трудящим класам (насамперед пролетаріату) обов'язково заздалегідь треба боротися за «гегемонізацію» громадської думки та масової свідомості, що й стане соціокультурною передумовою успішної вже політичної революції та подальшої легітимізації революційної влади, нового ладу загалом. У контексті процесу гегемонізації він розрізняв три рівні свідомості:

1. Економіко-корпоративний, який фіксує особливі інтереси конкретної групи.

2. Солідарність – як рівень класової свідомості, яка поширюється на цілий соціальний клас, але все ще залишається на суто економічному рівні.

3. Гегемоністський, який із позицій класу-гегемона включає інші інтереси в ідеологію, виражену в універсальних термінах [8].

Тут ключову роль і має зіграти інтелігенція робітничого класу як «органічна інтелігенція», яка має опікуватися політичним просвітництвом і популяризацією передової ідеології як у самому робітничому класі, так і в соціумі загалом. Ще одне її ідейно-політичне завдання полягає в тому, щоб перетягнути на бік прогресивного класу та революції і традиційну інтелігенцію.

А.Грамші осмислює проблему революційної боротьби крізь призму «конкуренції проєктів гегемонії» та вводить концепт позиційної / маневреної війни.

1. «Позиційна війна» – це інтелектуальна та культурна боротьба, під час якої антикапіталістичні сили мають створити нову «пропролетарську» культуру, цінності якої протистоятимуть культурній гегемонії буржуазії. Така культура сприятиме розвитку класової свідомості та поширенню ідеології робітничого класу серед інших верств суспільства.

2. «Маневрена війна»: досягши переваги на стадії «позиційної війни», революційні лідери, набравши необхідний політичний вплив і заручившись підтримкою мас, успішніше поведуть і політичну «маневрену війну» [8, с. 229–239].

А.Грамші вважав, що в Європі з 1921 р. у класовій боротьбі пролетаріату під керівництвом комуністів настала фаза «позиційної війни» [8, с. 238–239]. Тому перед ним постає завдання організації політичних спілок, поширення ідеології робітничого класу, розширення мережі класових організацій, боротьби за деякі проміжні позиції до завоювання політичної влади.

Загалом пролетаріат і його «органічна інтелігенція» мають орієнтуватися на стратегію союзу з іншими соціальними класами та групами, що пригнічуються буржуазним суспільством, – на ґрунті їх залучення до альтернативної гегемонії, уводячи їх з-під впливу інститутів буржуазного суспільства, заряджених гегемонією буржуазного порядку. Щоб перемогти, «контргегемонія» має розірвати співдружність буржуазії як класу-гегемона із громадянським суспільством, після цього вона має організувати новий союз класів і груп суспільства, уже на чолі із собою. А соціалістична «органічна інтелігенція» має тоді стати ідейним лідером суспільства.

А.Грамші наголошував на тому, що для руйнування могутності гегемонії загалом «атакувати» її потрібно не тільки з позицій наукових теорій, які простим людям зазвичай чужі та нецікаві: набагато ефективніший вплив на побутовому рівні – економічні переваги, або ж вторгнення у сферу масової психології (як це, до речі, і робили німецькі нацисти, коли експлуатували, наприклад, антисемітські міфи чи апелювали до «героїчної історії» «арійців»).

Як раз торкався А.Грамші у своїх роздумах і феномену успіху європейського фашизму. Тут він стверджував таке:

– поява та прихід до влади фашизму були зумовлені неспроможністю панівного класу заручитися широкою соціальною підтримкою;

– фашизм звернувся до мас, уміло працюючи з феноменом масової психіки, максимально ефективно використовував технології політичної демагогії та емоційного тиску, а їхні вожді спираються на харизматичну модель зв'язку з масами;

– гегемонія, яка встановлюється фашистською інтелігенцією (вона, за А.Грамші, є різновидом

буржуазної), заснована на повторюванні догм для формування ірраціональної віри в них (навпаки, соціалістична гегемонія, знову ж таки згідно з теоретичними побудовами А. Грамші, установлюється шляхом просвіти мас і базується на ідеї свідомої солідарності трудящих) [8].

Висновки. Теорія гегемонії, безсумнівно, може вважатися вершиною інтелектуальної творчості А. Грамші. Сама постановка питання про гегемонію, її цілісність і системні складники, ретельне розроблення базових положень і обґрунтування, особливо практичні висновки щодо суспільної та політичної практики дозволяють віднести автора не лише до когорти оригінальних політичних мислителів, а й кваліфікувати його як:

1) соціального філософа, предметом уваги якого стала тематика взаємодії суспільного буття та масової свідомості;

2) одного із засновників неомарксизму як впливової ідейно-політичної течії, що не лише ґрунтувалася на модернізації положень класиків марксизму до реалій нової історичної епохи, а й по-новому ставила питання взаємозв'язку «базису» та «надбудови» як фундаментальної основи марксистського бачення функціонування суспільного ладу; і про визнання оригінальності його поглядів у рамках немарксистського дискурсу свідчить їх непоодинокі позначення терміном «грамшіанство»;

3) політика-практика, який концентрував увагу на роботі із громадською думкою та масовою свідомістю як найбільш вагомому важелі завоювання, утримання та здійснення влади, зокрема у плані підготовки революції, її інформаційно-культурного «супроводу», подальшого відправлення влади, відзначав відповідальну за цю діяльність соціальну групу в особі інтелігенції як «лідера думок».

Не випадково ідейно-політична спадщина А. Грамші виходить далеко за рамки власне марксистського вчення чи то комуністичного руху, який він особисто представляв, адже виявлені ним закономірності функціонування гегемонії та практичні висновки щодо роботи з ними дозволяють звертатися до них представникам різних, навіть діаметрально протилежних політичних сил – від лівих до правих, від прогресистів до консерваторів, від революціонерів до «стовпів режиму».

Здається, що особливої актуальності теорія гегемонії А. Грамші набуває нині, у добу інформаційного суспільства, у якому на принципово новий рівень виведено дієвість засобів управління громадською думкою, що можуть бути

описані в дискурсі таких відомих соціально-політичних концептуалізацій, як «соціологічна пропаганда» Ж. Еллюля, «двоступенева комунікація» та «лідери думок» П. Лазарсфельда, «порядок денний» М. Мак-Комбса та Д. Шоу, «спіраль мовчання» Е. Ноель-Нойман, «м'яка сила» Дж. С. Ная (молодшого).

Це й відкриває простір для подальших наукових розвідок у цій площині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артюх В. Грамші в соціальних науках: антропологія. Спільне. 2019. 4 березня. URL: <https://commons.com.ua/uk/gramshianski-temi-vsotsialnih-naukah-gramshi-dlya-antropologiv/>.
2. Грамші А. В'язничні зошити: вибрані записи / пер. з італ., наук. ред. і упоряд. Р. Тиса. 2-е вид., переробл. та допов. Київ : Вперед, 2017. 416 с.
3. Кукарцев О. Ідейний вплив Антоніо Грамші на теорію міжнародних відносин. Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії». 2022. Вип. 45. С. 135–141.
4. Тиса Р. Біля витоків «західного марксизму»: Лукач, Корш, Грамші. Вперед. 2018. 22 жовтня. URL: <https://vpered.wordpress.com/2018/10/22/tisza-ursprunge/>.
5. Baldan A. Gramsci come storico: Studio sulle fonti del "Quaderni del carcere". Bari : Dedalo libri, 1978. 1.
6. D'Anna G. La scoperta di Antonio Gramsci: le Lettere e i Quaderni del carcere nel dibattito italiano del dopoguerra (1944–1952): tesi di laurea in Storia contemporanea / relatore Pietro Scoppola. Roma : Università degli studi La Sapienza, 1997. 84 p.
7. Gramsci A. Quaderni del carcere / a cura di Valentino Gerratana. Roma : Editori riuniti, 1977. 380 p.
8. Gramsci A. Selections from the Prison Notebooks / edited and translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. New York : International Publishers, 1971. 483 p.
9. Liguori G. Genesi e struttura dei Quaderni del carcere di Gramsci. Laboratorio permanente di studi gramsciani dell'Unical. Seminario dell'8 ottobre 2013, 2013. 13 p.
10. Liguori G. Gramsci conteso: interpretazioni, dibattiti e polemiche, 1922–2012. Roma : Editori Riuniti university press, 2012. 176 p.
11. Linz J. J. The Breakdown of Democratic Regimes / ed. by Juan José Linz and Alfred Stepan. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1978. 130 p.
12. Lipset S. M. Political Man: The Social Bases of Politics. New York : Doubleday, 1960. 432 p.
13. Marx K., Engels F. The German Ideology: Including Theses on Feuerbach. Amherst, New York : Prometheus Books, 1998. 591 p.